

pade häst Streiff sitter kungen själv i helfigur, iförd den dräkt han hade då han stupade vid Lützen. Det senare var ett i samtiden spritt missförstånd – det som visades var de bågge dräkter som bevarats från det polska fälttåget 1627 – men skildringen av belätet är detaljerad och trovärdig. Han skriver (s. 185) att kungens ansikte ”är mycket naturligt gjort och mycket likt hans, efter vad man sagt mig”, vilket för tanken till ett vaxporträtt. Uppgiften bekräftas av en 20 år äldre berättelse av Gaspard Coignet de La Thuilerie, men det är anmärkningsvärt att den inte är mer känd. En sådan bild borde ha gjort stort intryck i dåtidens Sverige, fattigt på plastisk konst.

Kammartjänarens reseberättelse är ett i detaljerna inte alltigenom pålitligt dokument, men som helhet en välkommen, levande och intuitiv skildring av 1600-talets Sverige och resandets allmänna villkor. Det var många strapatser till lands och till sjöss som behövde utstås och som vår resenär senare kunde återberätta ”vid brasan eller vid bordet i goda vänner sällskap”, som han avslutningsvis skriver. Som sentida läsare blir man lika trollbunden som säkert hans samtida publik.

Kungl. biblioteket

JONAS NORDIN

Anna-Maria Hällgren, *Skåda all världens uselhet: Visuell pedagogik och reformism i det sena 1800-talets populärkultur* (Möklinta: Gidlunds 2013). 200 s.

Hur kan beskådandet av mord, krig och död, förfall, smuts och omoral leda till bildning och medborgerlighet? Det är frågan i konsthistorikern Anna-Maria Hällgrens välskrivna och rikt illustrerade avhandling. I centrum står den visuella medie- och stadskulturen under 1800-talets sista decennier. Studien placerar sig i skärningspunkten mellan forskningen om sekelskiftets populärkultur, tidens reformrörelser och de Foucault-inspirerade analyserna av ögats fostran. Syftet är att undersöka vilka seendepraktiker representationerna av sociala problem understödde, hur representationerna förhöll sig till sociala problem synliga i stadsrummet samt till sekelslutets mer organiserade reformrörelser.

Hällgren utgår från ett mediasystemperspektiv där det är cirkulationen av representationer mellan olika medier som kartläggs – inte i första hand vad de föreställer utan vilka seendepositioner de placerar betraktaren i. I centrum står ett växande Stockholm med nöjesetablissemang och sociala problem. Systematiska genomgångar har gjorts av en rad skämt- och familjetidningar, samt nöjesrelaterade arkiv. Därutöver spåras representationer

och seendepraktiker i kartmaterial och reseskildringar, skönlitteratur och måleri, affischer och programblad.

I ett första empiriska kapitel får läsaren inblick i det sena 1800-talets nöjesvärld av vaxmuseer, panoramor och illustrerade tidningar. Liksom skönlitteratur och måleri präglades den visuella populärkulturen av en vilja att avbilda verkligheten, också dess mörka sidor. På vaxmuseer kunde besökare således bevittna mord och likplundring, superiets verkningar och könssjukdomar. Sådana syner kunde i värsta fall leda till att åskådarna själva smittades och föll i fördärvet. Men det var ett helt annat sätt att se som uppmuntrades. Besökarna skulle lära sig att behärska sig och ta kontrollen över synintrycken. Då kunde betraktandet av det onda vändas till något gott, en strävan att reformera både sig själv och samhället. Tryckta vägvisare, anslag, rep och glasrutor angav inte bara vad man skulle titta på utan också hur. Det som frammanades var en "distanserad närhet" (s. 65), en reflexiv överblick som inte lät fantasin och blicken irra, men även en uppmärksamhet på enskildheter, som dock höll det mentala avståndet. I mycket är det en bildad borgerlig idealman som beskrivs. Hällgren konstaterar att frågan om hur synintrycken hanterades var något som ansågs avhängigt köns-, klass- och rastillhörighet. Att lära sig att se på rätt sätt var att stiga civilisatoriskt. Genom ögats fostran kunde den hotfulla massan transformeras till en upplyst publik.

Ett andra empiriska kapitel behandlar Stockholm utifrån kartor, utkiksplatser och stadsskildringar. Och Stockholm erbjöd snarlika tablåer som vaxmuseerna. Hällgren ser populärkulturens representationer och seendepraktiker som ett slags svar på de sociala problem som var fullt synliga i staden. Också i staden krävdes att betraktarna höll distansen till exempelvis alkoholism och prostitution, utan att för den skull blunda för problemen. Särskilt spännande här är författarens diskussion om överblicken ovanifrån och närkontakten på gatuplan. Det rätta sättet att se hade att undvika både det blaserade ovanifrånsperspektivet och risken för smitta vid ett alltför närgånget umgänge. Också i staden krävdes alltså ett observerande på nära håll, men som ändå höll distansen. Här ingick tekniker för rätta sättet att "läsa" (s. 113) människor i staden. Populärpressen innehöll ofta berättelser om och beskrivningar av stadens typer. Genom att lära sig känna igen vem som var vem i det anonyma stadsmyllret kunde man läsa sig till vilka typer som var farliga. Man skulle upplysas om problemen och samtidigt bli en del av deras lösning.

I ett tredje kapitel dras trådarna ihop och knyts samman med sekelslutets reformrörelser och debatten om den sociala frågan. Författaren argumenterar för att nöjeslivets seendepraktiker bidrog till ett slags populärkulturell reformism, att populärkulturen fungerade "politiskt didaktiskt" (s. 128).

Även om det saknades bakomliggande syften att hantera sociala problem möjliggjorde vaxmuseer och annat icke desto mindre ett seende som involverade den enskilde i samhällets reformering. Till skillnad från stat och andra organisationer som agerade med förbud och hinder fungerade den visuella populärkulturen möjliggörande genom att erbjuda seendepositioner som fostrade medborgerliga observatörer.

Hällgrens avhandling är mycket läsvärd, både för inblickarna i tidens stads- och nöjesliv och för de intressanta tolkningar som görs av ögats fostran och publikens disciplinering. Den enda invändningen är egentligen att det blir något kortfattat ibland. De empiriska exemplen är många och bra, men den resonerande analysen av dem hade här och var kunnat utvecklas. Är det verkligen så stor skillnad mellan publik och flanör? Diskussionen här blir alltför kortfattad för att övertyga. Det inledningsvis annonserade ANT-perspektivet följs inte riktigt upp. Och ibland saknas resonemang om avvikande tolkningar och sådant som bryter mönstren. Att ond bråd död saluförs som något uppbyggligt än väl först och främst ett sätt att draperas det sensationella i en förpackning som fler kan köpa? Och om populärkulturen med Foucault ses som disciplinerande, då borde det väl också finnas en motdiskurs och ett glupskt distanslöst seende som bröt mot normerna? Anmärkningarna till trots innehåller Hällgrens avhandling åtskilligt av värde för den som är intresserad av 1800-talets visuella populärkultur, de sociala problemen i de växande städerna, samt de publik- och åskådarpotioner som formades i dess spår.

Umeå universitet

JOHAN JARLBRINK

Matthias Bjørnlund, *Det armeniske folkedrab: Fra begyndelsen til enden* (Köpenhamn: Kristeligt Dagblads Forlag 2013). 384 s.

Boken *Det armeniske folkedrab* är en brett översiktlig och samtidigt detaljerad historisk skildring av det folkdåd som Osmanska rikets styrande ungturkiska junta, med rötter i regeringspartiet Kommittén för enhet och framsteg, förövade mot en miljon osmanska armenier åren 1915–1917, under och i skydd av första världskriget. Den är inte skriven som en akademisk monografi, påpekar författaren inledningsvis, utan som ”et stykke forskningsbaseret formidling, hvor fortællingen har førsteang”. Därefter tackar han stora delar av den forskarvärld som ägnat sig åt att analysera det armeniska folkdådet historia.

Det är naturligtvis världskrigsåren som står i bokens absoluta centrum,